

ТРЯВНА В СРЕДАТА НА XIX ВЕК

Гергана Георгиева

TRYAVNA IN THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY

Gergana Georgieva

Abstract: *The article presents new information on the economic development of Tryavna in the 19th c. extracted from unpublished Ottoman documents. In the 19th c. Tryavna developed as one of the many Balkan (mountainous) towns characterized by intensive economic progress, which made them engines of the Bulgarian revival. Its economic advance was based on crafts related to the processing of wool, silk, wood, stone and metals. The new sources reveal details about the economy of those mountainous towns. Although their economic structure appears to be similar, the internal specialization in certain sectors is clearly evident. For example, Arbanassi was characterized by peculiar high number of soap-makers (sapuncis), while Gabrovo was dominated by the knife-makers (bıçakçıs), Tryavna by the builders (dülgers), Lyaskovets by the gardeners (bahçevancis). Another feature of Tryavna's economic development was that the settlement relied heavily on seasonal work (gurbet) due to the lack of local resources. However, gurbet was based not only on unskilled and low-paid jobs such those of orakçıs and çapacıs, but also on highly skilled and well-paid crafts like those of dülgers and nakaşçıs. Seasonal work, labor migrations, and (almost) permanent absence of the male population were part of the everyday life of the Balkan settlements in the 19th c.*

Key words: *Balkan (mountain) towns; Balkan economic development in the 19th century; crafts; construction (dülgerlik); carving/painting (nakaşçılık); seasonal work (gurbet); labor migrations.*

В настоящата статия бих искала да представя нови данни за стопанския облик на Трявна на базата на един новооткрит османотурски данъчен регистър. Той е от групата, известна като „теметтуат дефтери”, и се съхранява в Османския архив в Истанбул [BOA, ML. VRD. TMT.d, 12753]. Съдържа 232 страници, които представят данъкоплатците с техните занятия, имоти, приходи и данъци към 1845 г. в Трявна и прилежащите ѝ села. Тук ще представя първи данни за данъкоплатците в град Трявна.¹

Макар и определяна като село (карийе) в османската териториално-административна номенклатура, нейните икономически и културни характеристики през XIX век по-скоро отговарят на едно градско развитие. Подобно на Лясковец, Арбанаси, Горна Оряховица, Дряново, Елена, Беброво и Габрово, Трявна е едно от селищата в Средния Балкан, които се отличават с интензивно стопанско развитие и стават двигатели на Българското възраждане със стопанската си структура, основана на занаятите и търговията.

---

¹ В случая, назовавайки го „град”, имам предвид днешния статут на селището, тъй като към 1845 г. Трявна е определяна като село (карийе) в административната система на Османската империя.

Кратко представяне на Трявна

Градът е разположен в централната част на Стара планина, на 20 км източно от Габрово и се намира на 434 метра надморска височина. Съществуващите тези за създаването на селището през XII век не са подкрепени от конкретни данни [Богданов, И. 1977, с. 25–29].² Вероятно Трявна се появява през втората половина на XVI век като част от мрежата дервентджийски селища, които осигуряват безопасността на проходите в Стара планина. За разлика от останалите обаче, тя не получава статута си впоследствие, а от самото начало е регистрирана като дервентджийско селище [Йорданов, К. 2015, с. 180]. В данъчните регистри през XVII век Трявна вече фигурира като многолюдно, добре оформено и проспериращо селище³. За нейното развитие допринася и превръщането ѝ във вакъф през втората половина на XVI век [Йорданов, К. 2015, с. 180].⁴ Дервентджийският, но още повече вакъфският статут предоставят някои привилегии на населението, най-важната от които е опрощаването на извънредни данъци (аваризи) към държавата [Йорданов, К. 2015, с. 181].⁵ Посочените дотук обстоятелства се оказват сериозно предимство. Може би именно те способстват за бързите темпове на демографски и стопански просперитет на Трявна. Разположена в проход, който не е чак толкова интензивно използван и е защитен от честото преминаване на османски войски, с дадености за скотовъдство и свързаните с него занаяти [Йорданов, К. 2015, с. 182], Трявна разполага с много добри условия за стопанско развитие.⁶ Именно те привличат хора отвън. През XVII век в Трявна се заселват пришълци от Одринско, Тетевенско, Самоковско и от другаде.⁷

---

² Едно предание, записано от местния учител Христо Даскалов, разказва, че по време на османското нашествие много боляри потърсили убежище в Балкана, като много селища в района свързват своето възникване и имена именно с тези преломни моменти в българската история.

³ В края на XVII век Трявна има около 450 пълнолетни мъже, което я доближава по размери до Дряново (443 д.) и Арбанаси (529 д.), и общото ѝ население за периода може да се изчисли на около 1 500 души. Вж. Грозданова, Е. 1982, с. 20–21.

⁴ По-подробно за вакъфа на секбан Кара Али от Килифарево: Грозданова, Е. 1982, с. 26–29.

⁵ Стефка Първева подробно разглежда тази тенденция на опрощаване на определени данъци и насърчаване стопанското развитие на вакъфските села в Търновско [Първева, С. 1992, с. 35]. Още повече – политиката на вакъф сахибите включва и заселване и увеличаване на подчиненото им население, с цел увеличаване на приходите от данъци и развитие на икономиката чрез привличане на хора от други региони (хайманета).

⁶ Според Ст. Първева концентрацията на християнско население и развитието на големи християнски селища в Търновска каза не се обуславя толкова от географското разположение, колкото от вакъфския им статут или в някои случаи от статута на рая със специални задължения (дервентджий или войнуци) [Първева, С. 1992, с. 35].

⁷ По-подробно за миграционните процеси през XVII–XVIII век [Грозданова, Е. 1982, с. 25].

Липсата на плодородни земи предопределя стопанското развитие на селището. То залага на поминъци като кираджийство, търговия и занаяти, свързани с обработката на вълна, кожа, дърво и метал. От края на XVII век навлизат копринарството и розопроизводството, но последното не успява да се задържи за дълго. Успешно се развиват, предвид географските дадености, овощарството и овцевъдството [Плетнъов, Г. 1982, с. 43–46].

В края на XVII – началото на XVIII век се заражда Тревненската художествена школа, която включва няколко направления – иконопис, дърворезба и строителство [Божков, А. 1982, с. с. 151–170; Друмев, Д. 1982, с. 171–195]. Високото майсторство, овладяно от тревненските занаятчии, се отразява върху архитектурния облик на селището. Църквите, мостовете, училището и къщите са изработени по един особено изкусен начин.⁸ Така още през XV – XVII век Трявна се нарежда сред най-активните в икономическо и политическо отношение български селища [Първева, С. 1992, с. 43], а през XVIII и XIX век тя се превръща в един от емблематичните възрожденски културни и стопански центрове в българските земи.

Население

Според теметта дефтера през 1845 г. Трявна се състои от 339 домакинства (ханета). Тоест, ако използваме общоприетия индекс 5 за брой членове на едно семейство през периода [Грозданова, Е. 1972, с. 81–91], можем да твърдим, че в Трявна през 1845 г. живеят около 1695 души. Дефтерът включва 339 броя данъкоплатци – мъже в работоспособна възраст, които са глави на домакинства. В тази бройка не влизат мъжете в трудоспособна възраст, които нямат свои домакинства и са регистрирани като членове на горепосочените 339 домакинства. Те са общо 141 души, от които: 1 зет, 13 братя, 127 синове. Тоест, общо в Трявна има 480 мъже в работоспособна възраст.

Брой семейства	Брой синове/братя в семейството	Семейства с допълнителни мъже (процентно)
238	0	70%
72	1	21%
21	2	6%
9	3	3%

Според Славейков през 1854 г. „с колибите заедно Трявна счита 5000 жители” [Славейков, П. Р. 1854]. В теметтуат дефтера, освен Трявна са включени още 31 селища с 1134 домакинства, или общо около 5670 души.⁹

⁸ По подробно у Конярска, Е. 1982, с. 232–249.

⁹ Селищата, посочени като заглавки в тревненския дефтер, са по-скоро махали и колиби. Много често под една рубрика са включени повече от една махала. Какво е основанието на регистратора да ги групира така, не можем точно да установим в момента.

Така, според данните от дефтера, Трявна с прилежащите ѝ села и колиби наброява около 7370 души, което е малко повече от данните, които посочва Славейков. Както и в останалата част на Търновска каза, регионът е гъсто населен¹⁰. Основно преобладават малките селища с под 50 семейства, по-рядко се срещат селища с над 60 семейства.

Брой семейства в селището	Селища	
Под 50	22	71%
50–59	7	23%
60	1	3%
74	1	3%

Доходи

Според теметтуат дефтера средният доход в Трявна е 491 гроша, като по този показател тя се доближава много до Арбанаси – 499 гр. и до Габрово – 520 гр., но значително се отличава от Лясковец, който до момента държи първенството в региона с 1136 гроша.¹¹

Както пише Славейков, тревненци са умерени хора – работливи и пес-теливи. Трябва да отбележим, че въпреки липсата на впечатляващо големи доходи, не се наблюдава и крайна бедност сред тях. Има девет данъкоплатци (3%), глави на семейства, които притежават доход под 100 гр. От тях двама са просяци (единият от тях е определен като луд – „диване“), двама без професия, един чобан с 50 гр. годишен доход и един казас без доходи.

Ето какво казва Славейков в Цариградски вестник по този въпрос: „*Мога да докажа, че в цяла България няма такава економия за добър живот като в Трявна – разумява се, че аз говоря не за няколко фамилии, но по редом. И най сетный сиромаш в Трявна живее един живот спистовен и редовен, какъв-то много богатци по други места не живеят. Той си знае прихода и умее да го располага, като да не бъде лишен от нужди-те, а при това да може и да има средство да не остава много надиря от външната лъскавост на по-богатите фамилии от селото си.*” [Славейков, П. Р. 1854а] Следователно можем да твърдим, че макар тревненци да не са впечатляващо богати, в селището няма бедност. Повечето мъже имат работа, свой поминък и поради това Трявна се отличава с едно стабилно икономическо състояние, основано на организираност, енергичност и предприемчивост.

¹⁰ За селищната структура на региона през XVII и XVIII век вж.: Първева, С. 1992, с. 32–50. Тя посочва, че Търновска каза е една от най-гъсто населените с българи през XVII и XVIII век [Първева, С. 1992, с. 44].

¹¹ Споменатите градчета имат население, което ги отличава с размерите им и през XIX век (по данни от теметтуат дефтерите от 1845 г.): Арбанаси – 232 данъкоплатци (1160 души население), Лясковец – 695 души данъкоплатци (3475 д. население) и Габрово – 800 данъкоплатци, или приблизително 4000 души население.

За богати в Трявна приемаме хората, които имат годишен доход над 1000 гроша. В тази категория попадат 13 души, които представляват около 4% от тревненските данъкоплатци. Доходът им се движи между 1031 и 2212 гр.

Име	Занятие ¹²	Доход (гроша)
Ангел Тахо ¹³	Бакал ¹⁴	2212
... ¹⁵ Стойно	Бакал	1995
поп Димо поп Алекси	Свещеник ¹⁶	1970
Димитре Цане	Дюлгер	1605
Христо Кънчо	Земеделец	1450
Нено Марин	Кираджи ¹⁷	1125
Петре ...	Накашчи	1122
Алекси поп Димо	Накашчи	1102
Иванчо Райко	Казас	1101
Петре Стойо	Земеделец	1099
поп Йовчо Никола	Свещеник	1069
Петко Тодор	Бакал	1035
Кънчо Цане	Папусчи	1031

Профилът на „богатите“ тревненци е разнообразен – освен бакалите, в групата влизат попове, казаси, накашчии, дюлгери, кираджии, земеделци, папусчии. Най-много са бакалите (3 души), следвани от земеделци (2 д.¹⁸), свещеници (2 д.), накашчии (2 д.), по един дюлгер, казас и папусчия.

От тях само някои обаче са регистрирали значителни доходи от основното си занятие.¹⁹ Ангел Тахо – от бакалък 1300 гр.; Кънчо Цане от папусчиляк 900 гр.;

¹² Има разлика между еснафа/тайфата, в която са записани данъкоплатците, и занятието, от което получават доходите си. Например, много от регистрираните в групата на земеделците всъщност получават приходите си от кираджийство. Интересно е също така да се отбележи, че някои от свещениците са регистрирани в групата на земеделците.

¹³ Името е характерно за Трявна, среща се в османските регистри още през XVII век [Грозданова, Е. 1982, с. 22]. В края на XVIII век – хаджи Тахо Ангелов, вероятно баща на включения в дефтера Ангел Тахо, е сред първенците на Трявна и търгува с коприна и други стоки с Истанбул и Мала Азия [Плетньов, Г. 1982, с. 47].

¹⁴ Регистриран в групата на земеделците.

¹⁵ Неразчетено.

¹⁶ Регистриран в групата на земеделците.

¹⁷ Регистриран в групата на земеделците.

¹⁸ Ако прибавим и земеделеца, който е регистрирал доходи от кираджийство, всъщност стават трима.

¹⁹ Крайният годишен доход се формира от различни пера: доходи от основното занятие (занаят и др.), доходи от стопанството, от приходоносни имоти (ниви, дюкяни, черници, млечни крави, овце и др.), доходи на други мъже в семейството, които са в работоспособна възраст.

поп Димо поп Алекси от свещеничество 600 гр.; Петре от накашчилък 600 гр. При останалите важна роля за формиране на годишния доход играят допълнителните приходи – от стопанството и от техните мъжки роднини, включени в домакинството. Почти всички (с изключение на Ангел Тахо и Кънчо Цане) имат един или повече синове в семейството, които внасят в семейния бюджет годишно между 129 и 600 гр.

Редките възможности да сравним дефтера с други документи обаче ни води до извода, че не трябва да вярваме безрезервно на декларираните доходи. Подобно на един случай от Арбанаси²⁰, и в Трявна се наблюдават смущаващи разлики. Например Марко син на Михо, е представен в дефтера като средно заможен кюркчия с годишен доход от 475 гроша. Той притежава само кон, свиня и половин ливада. От Цариградски вестник става ясно обаче, че през 50-те години на XIX век той завещава на общината, за развитието на учебното дело 17 000 гроша [ЦВ, 1853]. Георги Плетньов привежда различни доказателства, които подкрепят тезата, че всъщност тревненските занаятчии са доста заможни хора. Пак според П. Р. Славейков, който в една от дописките си говори за спестовността на тревненци, на друго място изтъква факта, че къщите на тревненските занаятчии са на два и три ката. Което несъмнено е свидетелство за тяхната заможност. Х. Даскалов пък описва рода Шишковци, които се занимават с казаслък, като много богати – буквално мерели парите си с крини [Плетньов, Г. 1982, с. 55].

Що се отнася до стопанствата на данъкоплатците, те все още не са изследвани подробно, но могат да се приведат примери от имотите на двамата свещеници в групата.

Поп Йовчо – получава от свещеничеството си 300 гр., синът му (кюркчия) внася годишен приход от 400 гр. в семейния бюджет, следователно от земеделските земи и други имоти той получава 369 гр. (което е равностойно на годишен приход на по-дребен занаятчия). Стопанството на поп Йовчо включва 20 дьонюма ниви, 4 дьонюма ливади и 4 черници. Няма зеленчукови и плодни градини, нито други животни, освен един кон и една свиня. Интересно е, че плаща десетък върху зърнени храни, но няма волове, с които да обработва земята. Много вероятно е по-голямата част от нивите да дава под аренда. Със сигурност получава доходи от производство на коприна, тъй като има регистрирани четири черници.

Поп Димо, син на Алекси – получава от свещеничество 600 гр., синът му (дюлгер) внася годишен приход от 600 гр. в семейния бюджет, следователно от земеделските земи и други имоти той получава 770 гр. Стопанството на поп Димо включва 42 дьонюма ниви, 9 дьонюма ливади, 2, 5 дьонюма зеленчукови

---

²⁰ В теметтуат дефтера от 1845 г. поп Марин декларира годишни приходи „от папазлък и даскалък” 500 гр., докато друг документ от фонда на Георги Попсимеонов в БИА предоставя информация, че по същото време свещеникът получава от общината заплата за учителстването си в размер на 2000 – 2500 гр. Вж.: Georgieva, G., In print.

градини (бостани) и 5 черници. Наред с почти задължителния в този регион кон, както и свинята, отглеждана за Коледа, при този свещеник има регистриран чифт волове. Той също плаща десятък върху зърнени храни, което означава, че произвежда в доволно голямо количество. Интересно е да се отбележи, че поп Димо има и друг син – Алекси, син на поп Димо, който е зограф и също е регистриран сред тревненците с доход над 1000 гроша.

Някои от записаните в дефтера данъкоплатци се нареждат в листата на местния тревненски елит. За това свидетелства появата им като податели в писмата молби, изпратени до търновския каза векил Георги Попсимеонов²¹ от името на тревненската община. Това са Никифор Христов (зограф), Никола Тодоров (бойджия), Никола Иванов (дюлгер), Кънчо Генков (терзия) и Цаню Рачов (терзия)²². Много вероятно е това да са представителите на отделните еснафи, които влизат в управлението на тревненската община и често се появяват и под събирателното „първенци“.²³

Занаяти и други поминъци

Предвид особеностите на географската среда, тревненци до голяма степен разчитат на занаятите, които развиват. Около 24% не са регистрирали никакви имоти, освен (в някои от случаите) черници, един кон и/или една свиня. Това означава, че тези данъкоплатци и техните семейства се издържат само от занаят, без да получават допълнителни приходи от стопанството си.

В допълнение трябва да кажем, че дори хората, които са вписани в групата на земеделците (ербаб-и зираат) в Трявна, са декларирали, че техните доходи идват от друго занятие, което упражняват. Най-често те са кираджии – превозвачи на стоки на близки или далечни разстояния. Ето как точно изглежда групата на земеделците:

Кираджии, 11
Дюлгери, 4
Бакали, 3
Поп, 2
Бъчвари, 2
Дограмаджия, 1
Казас, 1
Накашчи, 1
Шивач, 1
Овчар, 1
Копач, 1
Без друго занятие, 5

---

²¹ Каза векил на Търновска каза; повече за него: [Обзор АФКЕПС БИА, 1966, с. 47–62].

²² Повече за обществената им дейност у: Плетньов, Г. 1982 а, с. 60–83.

²³ Архив на Георги Попсимеонов в: НБКМ, БИА, фонд 36.

Както се вижда, подобно и на други селища, земеделците, които притежават каруци и впряг волове, много често придобиват доходи чрез превозване на стоки срещу заплащане (кираджийство). Някои от тях стават бакали, т.е. упражняват търговия на локално ниво. Двама от свещениците също са регистрирани в групата на земеделците, което ще рече, че те придобиват част от доходите си от земеделие.

По-надолу категоризацията на упражняваните занятия включва не само основните данъкоплатци, но и техните неженени синове и братя (тоест, всичките 480 души мъжко трудоспособно население в Трявна). Така картината на тревненската икономика придобива по-плътни и по-цялостни размери.

Листата на упражняваните занаяти и други поминъци в Трявна е доволно разнообразна – тя включва 35 различни занимания.²⁴ За сравнение, в Арбанасите са 25, в Лясковец 19, а в Габрово – 56. Безспорно първенство държат строителите (дюлгери), които са вероятно най-типичният занаят в икономиката на Трявна. На второ място стои казаслъкът – занаят, който е много специфичен, рядко срещан и също така много типичен за Трявна²⁵. По-надолу се редуват занаяти, свързани с обработката на вълна, дърво, метал и кожа.

Цялостната структура на поминъците в Трявна изглежда по следния начин:

- 89 дюлгери
- 55 казаси
- 49 шивачи (герзии)
- 32 кираджии
- 31 зograфи (накашчии)
- 20 бѣчвари (фѣчѣджии)
- 19 железари (демирджии)
- 17 жетвари (оракчии)
- 16 слуги (хизметкяри)
- 16 халачи
- 15 обушари (папусчии)
- 12 кожухари (кюркчии)
- 10 бакали
- 9 копачи (чападжии)
- 9 амбулантни търговци (аттари)
- 8 попове (папаз)
- 7 тюфенкчии
- 7 бояджии

---

²⁴ През този период все още е рано да се говори за професии, но от друга страна, занаятите не могат да се използват като събирателно, характеризиращо всички упражнявани занятия в селището. Те включват също така неквалифицираната работа на ратаи, слуги, жетвари, копачи, както и търговията, свещеничеството, даскалъка и други специфични занимания.

²⁵ За казаслъка вж. по-долу, при описание на отделните отрасли.

- 6 мутафи
- 5 каменоделци (ташчии)
- 4 златари (куюмджии)
- 3 овчари (чобани)
- 3 земеделци
- 2 калпакчии
- 2 дограмаджии
- 2 бръснари (бербери)
- 2 бакърджии
- 2 абаджии
- 1 тахтаджия
- 1 сапунджия
- 1 муйтаб
- 1 касап
- 1 мелничар/воденичар (деирменджи)
- 1 даскал
- 1 аргат

- 12 без професия
- 5 неразчетени
- 2 просяци
- 2 бедни и болни

Най-ясна представа се добива, ако споменатите по-горе занаяти и поминъци се групират по отрасли.

Текстил – 129 души / 27%

Казас	55
Шивач	49
Халач	16
Бояджия	7
Абаджия	2

Макар строителите да са най-многобройни като отделен занаят, те леко изостават от производителите на платове и дрехи при групирането по отрасли.

Голям процент от занаятчиите в този отрасъл се занимават с казаслък, който е много характерен за селището. Наименованието на занаята произлиза от турската дума „казаз”, което означава „производител на коприна” или „търговец на коприна”. По-късно терминът се изменя на „казас” и получава ново значение. Казасите изработват различни видове украси за конете, пискули за фесове и носии, женски колани, екселбанти и колани за офицери и др. Изделията на казасите се изнасят в Истанбул, Бурса и Смирна, а така също във

Влашко и Русия, като стигат дори до Виена. Продават се на панаирите в Одрин, Узунджово и Търговище. Според Г. Плетнъв през 1860 г. има 60 тезгяха в Трявна, които се занимават с казаслък [Плетнъв, Г. 1982, с. 46–47]. Наличието на вълна и коприна е едно от главните условия за развитието на занаята. Затова развитието на казаслъка и копринарството в Трявна са тясно свързани. Факт е, че отглеждането на копринени буби е широко разпространено в селището. Известно е, че този поминък има своя разцвет в края на XVIII век и след едно прекъсване в началото на XIX се възвръща отново в края на втората четвърт на XIX век. Търговски дефтери показват, че тревненските търговци изпращат коприна в Москва и в Букурещ. А през 60-те години на XIX век 470 домакинства се занимават с отглеждането на копринени буби [Плетнъв, Г. 1982, с. 47–48]. Данните от теметтуат дефтера напълно се вписват в гореописаната тенденция. Един повърхностен и все още неизчерпателен поглед върху теметтуат дефтера показва, че голяма част от тревненските домакинства притежават по една или повече черници.²⁶ Също така тревненци са известни в региона с уменията си да точат коприна. Интересно е твърдението, което изказва Г. Плетнъв, че тревненци се специализират в свилооченето, докато тъкането на копринени платове не се развива в самостоятелен занаят [Плетнъв, Г. 1982, с. 47]. Запазени са свидетелства, че в Лясковец коприната се точи от тревненски майстори, които идват със специални тави и с долапите си [Драганова, Т. 1994, с. 87]. Не е случаен фактът, че търновският индустриалец Стефан Карагъзов набира работнички за копринената фабрика от тревненските колиби [Плетнъв, Г. 1977, с. 86]. Шивачите също са голяма група в този отрасъл. Подобно на Габрово и те доминират за сметка на абаджиите. Ако вярваме на П. Цончев, това съотношение абаджии – терзии демонстрира развитието на текстилното производство. Според него в началото се появява абаджийският занаят, който работи с по-грубите шаечни платове. Когато се преминава към една по-висока степен на производство, в която се работи, и с по-фини памучни платове, специализацията в изработването на дрехите превръща вчерашните абаджии в терзии [Цончев, П. 1929, с. 96–97]. Това негово твърдение не може да се приеме безрезервно, тъй като Елена Грозданова в статия за развитието на Трявна през османския период цитира данъчни дефтери, според които още през XVII–XVIII век в Трявна има регистрирани шивачи (терзии) [Грозданова, Е. 1982, с. 23].

Групата се допълва от халачите, които изчистват вълната, и бояджиите, които я боядисват. Най-вероятно Трявна, подобно на Габрово, разчита на вълна, която идва отвън, от околните села и от по-далечни селища, които се специализират в скотовъдството [Цончев, П. 1929, с. 413]. П. Цончев твърди, че вълната, произвеждана в Габровско, е покривала 1/3 от нуждите на населението на града и околията. Затова се налагало да се внася. Г. Плетнъв пък обяснява,

---

²⁶ Подробно за развитието и размерите на копринарството в Трявна и Тревненско у: Плетнъв, Г. 1982, с. 47–48.

че тревненските кираджии, обикаляйки Добруджа, закупуват големи количества вълна, която продават в Трявна и Габрово [Плетньов, Г. 1982, с. 56]. На място тя се изчиства и обработва до получаване на готови дрехи.

Строителство – 127 души / 27%

Дюлгер	89	Накашчи	31
Каменоделец	5	Дограмаджия	2

На второ място, благодарение на дюлгерите, се нарежда строителството. Знае се, че тревненци са специализирани в дюлгерския занаят. Тревненските дюлгери работят на чети или задруги под ръководството на устабашия, който през зимата формира група, включваща зидари, каменари, дърводелци, изкопчии и общи работници. При съставянето ѝ устабашията сключва договор с всеки един за условията на работа, правото да се вземат калфи и чираци и др. При строежа на обществени сгради, особено черкви и училища, в групата се включват резбари и зографи, „което е едно потвърждение за неделимостта на тези три художествени занаята” [Плетньов, Г. 1982, с. 53]. Ето защо, наред с каменоделците (ташчии) и двамата дограмаджии, към тази група се включват и накашчиите. Османският термин „накш, накъш” означава буквално „да изпъстря, да нашаря” повърхност с рисунки или резба [Redhouse, J. 2006, p. 2098]. Следователно производното за майстор, практикуващ този занаят – „накашчи”, обединява в себе си българските термини „зограф” и „резбар”. Затова тези два занаята на практика не са разделени, а са поставени в един еснаф и вероятно в повечето случаи майсторите практикуват и двата вида изкуство. Широко разпространена практика също така е един майстор да упражнява повече от един занаят, свързан със строителството.²⁷

Металообработване – 32 души / 7%

Железар	19	Тюфенкчи	7
Златар	4	Бакърджи	2

Металообработването е добре представено и характерно за този край. Най-разпространена е обработката на желязо, но някои „по-фини” занаяти, които изискват по-голяма специализация, внимание и прецизност, като златарството и изработката на огнестрелни оръжия, също присъстват в тревненското производство.

---

²⁷ „Едни от дюлгерите са били зидари, други мазачи, трети дърводелци и дуврамаджии, собаджии и пр. Мнозина от тях обаче са знаели две и повече от тия специалности и са работили това, което е намирано.” [Цончев, П. 1929, с. 36]

Кожа – 29 души / 6%

Папусчи	15	Кожухар	12
Калпакчи	2		

В обработката на кожа липсват кожарите (табаци), които се срещат в Габрово и Търново и други градове. Вероятно поради невъзможността да се конкурират с близкото Габрово, тревненци предпочитат да заложат на други занаяти като кожухарство и калпакчийство. Обущарството е представено само с един вид обуца – папучите (меки обувки, пантофи).

Дървообработване и дърводелство – 21 души / 4%

Бъчвар	20	Тахтаджия	1
--------	----	-----------	---

Дървообработването, предвид географското разположение на селището, е добре представено. Интересно е да се отбележи, че почти всички занаятчии, с изключение на един тахтаджия, са регистрирали като своя професия бъчварството (фъчъджийство). Тоест, дефтерът демонстрира една висока специализация в рамките на бъчварския занаят. Възможно е обаче това да е единственият регистриран еснаф и включените в него занаятчии всъщност да изработват и други изделия от дърво. Свидетелствата на Феликс Каниц потвърждават, че и през следващите десетилетия този занаят се развива добре в Трявна. Според Каниц през 70-те години на XIX век в града има 30 бъчвари. Те изработват продукцията си в селището, а през есента слизат в лозарските села в равнините, за да поправят там бъчви и каци [Плетньов, Г. 1982, с. 52].

Наемни работници – 43 души / 9%

Жетвар	17	Слуга (хизметкяр)	16
Копач	9	Аргат	1

Наемният труд и сезонната работа са много характерни за тревненци. Ако включим дюлгерите и накашчиите, които също не упражняват професията си в града, ще установим, че сезонните работници са значителна част от тревненското население. Трябва да се уточни, че много често дюлгерите и жетварите упражняват няколко занаята, като ги разпределят сезонно [Плетньов, Г. 1982, с. 54]. Наемната работа е много характерна за региона като цяло.²⁸ Жетварите, копачите и градинарите са многобройни също в Лясковец, Габрово

---

²⁸ Петър Цончев обяснява за Габровско, което има географски черти, много близки или същите с Тревненско, че поради неплодородието на земята габровци не се привързват към нея, залягат върху развитието на занаятите, зависят от обмяната на продукти

и Арбанаси²⁹. П. Цончев обяснява, че селяните от балканските колиби и махали често ходят да работят в тракийските и добруджанските полета. Там реколтата узрява по-рано и те имат възможност да заработят допълнителни приходи, след което да се приберат и да се погрижат за собственото си стопанство.³⁰ Логично е сред младите мъже процентът на нискоквалифицираната наемна работна ръка да е по-висок. Около 14% (20 души) сред синовете и братята са жетвари, копачи и слуги (хизметкяри), докато при данъкоплатците, глави на семейства процентът на наемните работници е 6,5% (22 души). Жените, и особено младите девойки, също упражняват сезонен труд, известен като „румания“.³¹

Транспорт – 32 души / 7%

Търговия – 19 души / 4%

Бакал	10	Аттар	9
-------	----	-------	---

Търговията е по-слабо представена в дефтера. Пред властите са регистрирани само дребни търговци – бакали и аттари (амбулантни търговци). Далеч по-слабо от близкото Габрово, където има 39 бакали, 27 туджари и 3 аттари [Георгиева, Г., 2016]. Други източници обаче говорят, че тревненци, наред със занаятите, развиват и търговията още от края на XVIII век.³² В редица документи в Български исторически архив (БИА) се обсъждат търговски сделки и търговски отношения.³³ Най-вероятно много от данъкоплатците, регистрирани като занаятчии, паралелно с това осигуряват пласмента на готовата продукция и на практика се изхранват и от търговия. В Трявна дори се провежда ежегоден панаир, който продължава две седмици и на него се събира както

със земеделците от полето и това неплодородие ги подтиква към чужбинуване. Те развиват разносвачество и търговия и това често пъти ги подтиква към временно преселване за част от годината. Те обаче никога не скъсват връзката с родното място [Цончев, П. 1929, с. 76].

²⁹ За професионалната структура в посочените селища и за мястото на наемния труд в тях, вж: Георгиева, Г. 2015, с. 214–219; Георгиева, Г. 2014, с. 58–77; Георгиева, Г., 2016.

³⁰ „Имало е по-бедни селяни от Габровско, които за коситба и жетва са отивали косачи или жетвари в по-близки околии, и като се привърши работата, връщали се в село, да привършат за 1–2 седмици своята полска работа, която в Габровско настъпвала 2–3 седмици по-късно, отколкото в полето, след което пак са заминавали като дюлгери в по-далечни краища, за да се върнат чак към края на октомврий.“ [Цончев, П. 1929, с. 37]

³¹ Подробно описание на румания вж. у: Цончев, П. 1929, с. 38–42.

³² Г. Плетньов цитира имената на търговци, които в края на XVIII век изнасят коприна до Букурещ и Москва, търгуват с Истанбул и Мала Азия [Плетньов, Г. 1982, с. 47].

³³ Във фонда на Георги Попсимеонов, наред с молбите към него в качеството му на официален представител на християните пред местните власти, се откриват и редица писма, свързани с търговията между Попсимеонов и местни търговци от Трявна, Габрово, Елена и Беброво. Вж.: **НБКМ**, БИА, фонд 36.

населението от тревненските, дряновските и габровските колиби, така и търговци от различни региони [Плетньов, Г. 1982, с. 56].

Транспортът е много по-добре развит в Трявна – в дефтера са регистрирани 32 кираджии. Както твърдят и изследванията, тревненци се специализират в преминаване на старопланинските проходи и пренасяне на стока до различни региони на Балканите [Плетньов, Г. 1982, с. 56]. Познавачи на проходите, те използват това местно знание. В много случаи това е допълнителен доход за регистрираните като земеделци. Най-вероятно двете съседни селища – Трявна и Габрово, се специализират в различни посоки, като търговията се развива по-добре в Габрово, а тревненските кираджии поемат обслужването на търговския път Габрово – Търново, свързващ южните и северните български земи, и пласирането на местните стоки.

В теметтуат дефтера липсват занаяти, свързани с хранителната промишленост като фурнаджии, бозаджии и други. Не фигурират и хора, които се занимават с ханджийство и кафеджийство. Това вероятно се дължи на факта, че местните жители разчитат на домашно приготвяне на основните хранителни продукти и няма значителна група от преминаващи пътници – търговци и други, които да осигурят търсенето на такъв вид продукти и услуги.

Освен посочените по-горе, има отделни представители на други занаяти, които не влизат в големите групи и категории. Като овчар, мутаф, възжар, сапунджия, воденичар, касап, бръснар. Трябва специално да се отбележи наличието на регистриран учител (даскал) сред тревненските жители – Георги Кънчо(в). За разлика от останалите селища, където свещениците изпълняват функцията на учители, в Трявна има нает квалифициран учител.³⁴ Само трима души са декларирали като свое основно занятие земеделието. Има 12 души³⁵, чиято професия не е отбелязана; също така двама просяци и двама бедни и болни, които нямат декларирани доходи.

Интересно е да се проследи какви са професиите сред младите мъже в Трявна, които не регистрират свои самостоятелни домакинства. Синовете и братята са най-често дюлгери (42), шивачи (17) и казаси (15). Дюлгерството е гурбетчийски занаят – много подходящ за млади, неженени мъже, които могат да се откъснат за по-дълго време от дома. Той също така се очертава като най-типичния и най-широко разпространения тревненски занаят. Освен горепосочените три занаята, се срещат също жетвари (13), хизметкяри (7), накашчии (6), бъчвари (5), кираджии (5), железари (5) и бояджии (4). Както може да се предположи, те много често наследяват професията на бащите си, особено при такива специфични занаяти като накашчилъка и казаслъка, както и при търговията.

---

³⁴ Един даскал е регистриран и в близкото Габрово, докато в Арбанаси и в Лясковец, с чиито преведени регистри разполагаме за момента, свещениците изпълняват ролята на учители.

³⁵ Това не значи, че при всички тях липсват доходи от личното стопанство.

Свещеници

В Трявна в средата на XIX век са регистрирани девет свещеници.³⁶ Добрата обезпеченост на това старопланинско селище с духовни служители не буди изненада, а по-скоро е част от очертала се тенденция³⁷. Това обстоятелство е характерно не само за късния XIX век, но дори и за по-ранните векове от османското управление. В изследването си за старопланинските дервентджийски селища Кр. Йорданов заключава: „Общият стопански просперитет на дервентджийските селища спомага и за възможността още през ранните векове на османското владичество те да поддържат православната инфраструктура в своите околности. Това не се отнася само за издръжката на повече свещеници и построяването на православни храмове в селищата, както вече е многократно изтъквано в литературата. Не случайно тъкмо в близост до селища с дервентджийски статут, каквито били Лютиброд, Етрополе и Троян, като значими книжовни средища се обособили едни от най-значимите манастири в българските земи, каквито са Черепишкият, Етрополският „Варовитец“ и Троянският.” [Йорданов, К. 2015, с. 183].³⁸

Имената на действащите през 1845 г. свещеници в Трявна:

1. Поп Алекси син на поп Иван³⁹
2. Поп Димо син на поп Алекси⁴⁰
3. Поп Никола син на поп Койчо
4. Поп Койчо син на поп Никола (терзия)
5. Поп Йовчо син на Никола⁴¹
6. Поп Белчо син на поп Стоян⁴²
7. Поп Кръсто син на Тодор
8. Поп Кою син на Витан
9. Поп ... син на Стоян

Шестима от тях са синове на свещеници. Следователно приемствеността и наследствеността в това специфично занятие са доста силни.⁴³ В три от

---

³⁶ Единият от тях е означен като „папаз” пред името си, но на мястото на занаята е отбелязано „терзи”.

³⁷ По-подробно за свещениците в Лясковец, Трявна и Арбанаси, вж.: **Georgieva, G.**, под печат.

³⁸ Същата теза вж. и у [Първева, С. 1992, с. 37].

³⁹ В дефтера е записан и братът на поп Алекси – Тодор син на поп Иван.

⁴⁰ В дефтера фигурират двамата синове на поп Димо, единият е дограмаджия и се казва Петре, а другият – Алекси, е накашчи.

⁴¹ Става дума за известния автор на летописа. Неговият баща е иконом поп Никола, въпреки че службата му е пропусната в дефтера, а гореспоменатият поп Койчо му е брат. Вж.: **Христова, В.** 1982, с. 251, 259.

⁴² В дефтера е записан и другият син на поп Стоян – Богдан (терзия).

⁴³ Елена Грозданова твърди, привеждайки като доказателство имената в регистрите, че и през XVII век в Трявна има голям брой свещеници, както и синове на свещеници [Грозданова, Е. 1982, с. 23–24].

случаите бащите и синовете са едновременно действащи свещеници, вписани в дефтера (поп Алекси и сина му поп Димо; поп Никола и синовете му поп Койчо и поп Йовчо). Всъщност линията на приемствеността е още по-силна, тъй като се оказва, че не две, а три поредни поколения заемат свещенически пост: бащата на поп Алекси е бил свещеник (поп Иван), той самият е свещенослужител, а неговият син – поп Димо, също вече е действащ свещеник. Другата наследствена верига е поп Йовчо (вече починал⁴⁴), поп Никола и синовете му поп Койчо и поп Йовчо, които присъстват в дефтера. Както се вижда – има и случай, в който двама братя (поп Йовчо и поп Койчо) са действащи свещеници, а едновременно с това са синове и внуци на свещеници.

Интересно е, че един от духовниците, вероятно все още не е женен и без свое домакинство, поради което е регистриран в това на своя баща. Бащата е овчар с годишен доход от 50 гр. За това, че свещеникът е начинаещ, говори вероятно и фактът, че той притежава един от най-ниските свещенически доходи в селището – 300 гроша.

Тревненските попове се отличават с много добро материално положение и с високи годишни доходи. Техният среден годишен доход е 872 гр., по-висок от средния доход на техните съселани (491 гр.), както и от този на техните „колеги” в близките селища като Габрово (601 гр.) и Арбанаси (562 гр.). Само в Лясковец, където като цяло доходите са значително по-високи от средните в региона, свещениците имат по-високи годишни доходи (1 533 гр.). Те обаче се дължат основно на приходите от земеделските им стопанства, а не на приходите от свещеничеството.⁴⁵

От службата си тревненските духовници получават суми, които се различават от сумите, получавани в Арбанаси (средно 267 гр.) и в Лясковец (244 гр.).

Лично име	Бащино име	Доход от свещеничество	Общ годишен доход
Поп Кою	Витан	550	910
Поп Алекси	поп Иван	550	979
Поп Белчо	поп Стоян	400	502
Поп Йовчо	Никола	300	1069
Поп Димо	поп Алекси	600	1970
Поп Никола	поп Койчо	530	530
Поп Кръсто	Тодор	600	947
...	Стоян	300	300
Поп Койчо	поп Никола	0	641
	Средно:	425,5556	872

⁴⁴ За него споменава Вера Христова [Христова, В. 1982, с. 251], изяснявайки родословието на летописеца поп Йовчо.

⁴⁵ Лясковските свещеници получават средно 244 гр. годишен приход от свещеничество. Всичко друго идва от земеделските им имоти – ниви, лозя, ливади, бостани и черници. Всички лясковски свещеници плащат десетък върху зърнените храни, както и данък върху алкохола, който произвеждат, явно в големи количества.

Двама от свещениците – поп Кою, син на Витан и поп Димо, син на поп Алекси, освен с духовно служене, се занимават и със земеделско стопанство, поради което са регистрирани в групата на земеделците (ербаб-и зираат). Те плащат десятък върху зърнени храни, което показва, че имат значителни по размери земеделски земи и произвеждат доволно големи количества зърнени храни. Личните земеделски стопанства и на останалите свещеници са добре развити. Те включват ниви, ливади, черници, малки плодни и зеленчукови градини. Почти всички имат коне и свине, само един притежава овце и волове. Така тревненските свещеници си осигуряват значителни допълнителни доходи.

Интересно е да се отбележи, че в тази група се появяват две имена, които са известни и важни за българската възрожденска история.

На първо място, това е авторът на един местен летопис – поп Йовчо, който присъства като самостоятелен данъкоплатец. Поп Йовчо произхожда от стар род, преселил се в Трявна от Одринско. Още праядо му – Стоян Кроснев, е учител и свещеник в края на XVII – началото на XVIII век. По-голямата част от родствениците му – дядовци, чичовци, баща и брат са свещеници, учители и книжовници. Самият поп Йовчо учи при своя баща, иконом Никола Попйовчев в местното килийно училище, а след това продължава обучението си в елитното гръцко училище в Букурещ. Знае няколко езика. Учи терзийство, а по-късно се занимава с търговия. Ръкоположен е за свещеник през 1824 г., бързо се издига в чин сакеларий, а по-късно и като иконом [Христова, В. 1982, с. 250–252]. Той е сред богатите тревненци в теметгуат дефтера с годишен доход от 1069 гр.⁴⁶

На второ място, един от свещениците – поп Кою, е син на Витан. Явно той е представител на известната зографска фамилия Витанови. В дефтера се регистрират няколко души, които са свързани с името Витан и вероятно принадлежат към тази фамилия⁴⁷:

Поп Кою син на Витан;
Витан син на Кою (накашчи);
Кънчо син на Витан (казас);
Йонко син на поп Витан (накашчи).

Много ясно се очертава профилът на цялото семейство. На първо място, то поддържа приемствеността в упражняването и развитието на зографството. На второ място, свещеничеството се очертава като друго разпространено занимание. Макар да не може да се твърди със сигурност, можем да предположим, че горепосочените данъкоплатци са обвързани посредством пряка родствена връзка. Най-вероятно Витан, син на Кою, е баща на поп Кою и на Кънчо. Наблюдава се също така силна именна традиция във фамилията. Имената

---

⁴⁶ По-подробно за стопанството му, вж. по-горе параграфа за богатите тревненски жители.

⁴⁷ И двете имена – Койо (Кою) и Витан, се срещат още в османските регистри от XVII век [Грозданова, Е. 1982, с. 22].

Витан и Кою се повтарят почти във всяко поколение и, важно е да се отбележи, те се срещат в Трявна още през XVII век [Грозданова, Е. 1982, с. 22].

Към групата на свещениците, регистрирани в теметгуат дефтера, може да се прибави и колоритната фигура на поп Димитър Кънчов. Той е роден в семейство на тревненски златар през 1808 г. Поради пререкания с гръцкия владика в Търново напуска професията си, бива разпопен и за да избяга от преследванията на висшия духовник, започва да упражнява зографство, като повечето време пътува далеч от родния си град. Изписва икони и стенописи във Влашко, Македония, Тракия и Атон. Негови произведения са запазени в Русе и Варна. Най-известната му икона е тази на св. Георги, изработена за църквата „Св. Архангели Михаил и Гавраил“ в Арбанаси, а понастоящем съхранявана в криптата на храм-паметника „Св. Александър Невски“.⁴⁸ През 1845 г. той е на 37 години и в дефтера вече фигурира като зограф, а не като свещеник.

Заклучение

Трявна се очертава като занаятчийско селище, чиито основни поминъци са свързани с обработката на вълна, коприна, дърво, камък и метали.

За разлика от Габрово и Арбанаси например Трявна не осъществява целия производствен цикъл, свързан с обработката на животински продукти. Докато първите две селища се заемат със събирането и угояването на големи стада, с клането на животни, обработката на месо и мазнина (сапунджийство и свещарство), то Трявна работи с кожите (кюркчийство) и с вълната, като вероятно разчита на доставки на суровина отвън, а сапуна предпочита да купува от пътуващите търговци арбанасчани.⁴⁹ В Трявна липсва отглеждането на големи стада и вероятно липсват капиталите на едрите джелепчии. Не се развиват занаятите, свързани с обработката на животински продукти, като касапство, сапунджийство, свещарство, кожарство.

Много вероятно е, макар структурата на стопанството на тези балканджийски селища през XIX век да изглежда близка, със задължителния акцент върху производството на текстил и обработката на кожи да съществува и ясно изразена вътрешна специализация и диференциация помежду им. Изглежда, че близките селища се специализират в различни производства, без да се дублират. Така могат да се обяснят изключително големият брой сапунджии в Арбанаси, ножарите в Габрово, дялгерите в Трявна, градинарите в Лясковец.

---

⁴⁸ Повече за Димитър Кънчов виж в биографичната статия за него, написана от Люба Цанева, уредник в Исторически музей на Трявна, : <http://www.triavna.info/pages/history/stories/Default.aspx?evntid=813> (последно посетено на 8.02.2017 г.)

⁴⁹ Това се наблюдава и в други отрасли на стопанството, например в лозарството. Явно поради неподходящия климат тревненци не отглеждат лозя и предпочитат да купуват от арбанасчани и лясковчани, които продават вино и ракия в целия Балкан [Драганова, Т. 1994, с. 87].

Другата характерна черта за Трявна е, че селището разчита до голяма степен на гурбетчийството и сезонната работа в осигуряването на приходи, тъй като местните ресурси не достигат за прехраната на неговото население.

Гурбетчийството обаче не е основано само на неквалифицираните и нископлатени занимания като жетварство и копачество, но и на висококвалифицираните и добре платени дялгерство и зографство/резбарство. Отсъствието на мъжкото население за голям период от време е много характерно не само за Трявна, но и за региона като цяло. Тоест, балканджийското ежедневие е доста по-различно от спокойното патриархално битие, описвано често в литературни и исторически съчинения. По-точно и по-близо се оказва описанието, направено от Георги Кърджиев, жител на Арбанаси. Според него арбанасчани, които се занимавали с дребна търговия, не се застоявали много в селото. Връщали се от време на време като престоявали по неделя-две и това било като малък празник – селото се оживявало и развеселявало [Кърджиев, Г. Автобиография.].

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори

Кърджиев, Г. Автобиография. – Г. Кърджиев. Автобиография. – В: НБКМ, БИА, фонд 784, а.е.1, с. 3. [G. Kardzhiev. Avtobiografia. – V: NBKM, BIA, fond 784, a.e.1, s. 3.]

Обзор АФКЕПС БИА – Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. Т. 2. София, 1966. [Obzor na arhivnite fondove, kolektsii i edinichni postaplenia, sahranyavani v Balgarski istoricheski arhiv. T. 2. Sofia, 1966.]

Славейков, П. Р. 1854 – П. Р. Славейков. Трявна. – В: Цариградски вестник, брой 187, 20 август, 1854. [P. R. Slaveykov. Tryavna. – V: Tsarigradski vestnik, broj 187, 20 avgust, 1854.]

Славейков, П. Р. 1854 а – П. Р. Славейков. Трявна. – В: Цариградски вестник, 11 август, 1854. [P. R. Slaveykov. Tryavna. – V: Tsarigradski vestnik, 11 avgust, 1854.]

Христова, В. 1982 – В. Христова. Поп Йовчо и неговият летопис. – В: Трявна. София, 1982, 251, 259. [V. Hristova. Pop Yovcho i negoviyat letopis. – V: Tryavna. Sofia, 1982, 251, 259.]

ВОА, ML. VRD. TMT.d, 12753

Изследвания

Богданов, И. 1977 – И. Богданов. Трявна през Възраждането. София, 1977. [I. Bogdanov. Tryavna prez Vazrazhdaneto. Sofia, 1977.]

Божков, А. 1982 – А. Божков. Тревненската художествена школа и проблемите пред съвременното изкуство. – В: Трявна. София, 1982, 151 – 170. [A. Bozhkov. Trevnenskata hudozhestvena shkola i problemite pred savremennoto izkustvo. – V: Tryavna. Sofia, 1982, 151–170.]

Георгиева, Г. 2014 – Г. Георгиева. Арбанаси през XV–XIX век. Социално-икономически профил. Варна, 2014, с. 58–77. [G. Georgieva. Arbanasi prez XV–XIX vek. Sotsialno-ikonomicheski profil. Varna, 2014, 58–77.]

Георгиева, Г. 2015 – Г. Георгиева. Лясковец – един предбалкански град и неговото икономическо развитие в средата на XIX век. – В: Известия на РИМ – Габрово, т. 2 (2014). В. Търново, 2015, 214–219. [G. Georgieva. Lyaskovets – edin predbalkanski grad i negovoto ikonomicheskoto razvities v sredata na XIX vek. – V: Izvestia na RIM – Gabrovo, t. 2 (2014). V. Tarnovo, 2015, 214–219.]

Георгиева, Г. 2016 – Г. Георгиева. Общи данни за демографската, социалната и икономическа структура на Габрово през 40-те години на XIX в. по османотурски документи. – В: Известия на РИМ – Габрово. [G. Georgieva. Obshti dannii za demografskata, sotsialnata i ikonomicheskata struktura na Gabrovo prez 40-te godini na XIX v. po osmanoturски документи. – V: Izvestia na RIM – Gabrovo]. Т. 4, 2016, 92–109.

Грозданова, Е. 1972 – Е. Грозданова. За данъчната единица хане в демографските проучвания. – Исторически преглед, 1972, кн. 3, 81–91. [E. Grozdanova. Za danachnata edinitsa hane v demografskite prouchvania. – Istoricheski pregled, 1972, kn. 3, 81–91.]

Грозданова, Е. 1982 – Е. Грозданова. Трявна и Тревненският край под османска власт до XIX век. – В: Трявна. София, 1982, 20–21. [E. Grozdanova. Tryavna i Trevnenskiat kraj pod osmanska vlast do XIX vek. – V: Tryavna. Sofia, 1982, 20–21.]

Драганова, Т. 1994 – Т. Драганова. Обществено, стопанско и политическо развитие на Лясковец през втората половина на XIX век. – В: Лясковец в миналото. София, 1994, 75–108. [T. Draganova. Obshtestveno, stopansko i politicheskoto razvities na Lyaskovets prez втората половина на XIX vek. – V: Lyaskovets v minaloto. Sofia, 1994, 75–108.]

Друмев, Д. 1982 – Д. Друмев. Тревненското резбарско изкуство. – В: Трявна. София, 1982, 171–195. [D. Drumev. Trevnenskoto rezbarsko izkustvo. – V: Tryavna. Sofia, 1982, 171–195.]

Конярска, Е. 1982 – Е. Конярска. Архитектурният и градоустройствен облик на Трявна през XIX век. – В: Трявна. София, 1982, 232–249. [E. Konyarska. Arhitekturniat i gradoustroystven oblik na Tryavna prez XIX vek. – V: Tryavna. Sofia, 1982, 232–249.]

Йорданов, К. 2015 – Кр. Йорданов. Дервентджиството в района на Стара планина и Предбалкана през XVI век. – В: Известия на РИМ-Габрово, т. 2 (2014). В. Търново, 2015, 174–193. [Kr. Yordanov. Derventdzhistvoto v rayona na Stara planina i Predbalkana prez XVI vek. – V: Izvestia na RIM-Gabrovo, t. 2 (2014). V. Tarnovo, 2015, 174–193.]

Плетньов, Г. 1977 – Г. Плетньов. Стопанската дейност на търновския фабрикант Ст. Карагъзов през Възраждането. – Исторически преглед, 1977, кн. 1. [G. Pletnyov. Stopanskata deynost na tarnovskia fabrikant St. Karagyzov prez Vazrazhdaneto. – Istoricheski pregled, 1977, kn. 1.]

Плетньов, Г. 1982 – Г. Плетньов. Обществено-икономическото развитие на Трявна през XVIII–XIX век. – В: Трявна. София, 1982, 43–46. [G. Pletnyov. Obshtestveno-ikonomicheskoto razvities na Tryavna prez XVIII–XIX vek. – V: Tryavna. Sofia, 1982, 43–46.]

Плетньов, Г. 1982а – Г. Плетньов. Тревненската община през Възраждането. – В: Трявна. София, 1982, 60–83. [G. Pletnyov. Trevnenskata obshtina prez Vazrazhdaneto. – V: Tryavna. Sofia, 1982, 60–83.]

Първева, С. 1992 – Ст. Първева. Поселищна мрежа и гъстота на населението в части от Северна България и подбалканските полета в края на XVII и началото на XVIII век. – В: Исторически преглед, кн. 8–9, 1992, 32–50. [St. Parveva. Poselishtna mrezhia i

gastota na naselenieto v chasti ot Severna Bulgaria i podbalkanskite poleta v kraja na XVII i nachaloto na XVIII vek. – V: Istoricheski pregled, kn. 8–9, 1992, 32–50.]

Цончев, П. 1929 – П. Цончев. Из стопанското минало на Габрово. София, 1929. [P. Tsonchev. Iz stopanskoto minalo na Gabrovo. Sofia, 1929.]

Georgieva, G., In print – G. Georgieva. Financial Status of Rural Priests in the Region of Turnovo in the 19th Century. – In: The Ottoman Balkans – Personal Dimensions. Agents of Faith.

Redhouse, J. 2006 – J. W. Redhouse. A Turkish and English Lexikon. 3rd edition. Istanbul, 2006.

Интернет ресурси

<http://www.triavna.info/pages/history/stories/Default.aspx?evntid=813> (последно посетено на 8.02.2017 г.)

Съкращения

БИА – Български исторически архив [BIA – Balgarski istoricheski arhiv]

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ [Natsionalna biblioteka „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“]

ЦВ – Цариградски вестник [TsV – Tsarigradski vestnik]

ВОА – Vaşbakanlık Osmanlı Arşivi – Istanbul